

VIII

Model van macro-selectie voor bedrijfsarchieven: de reactie van een bedrijfsarchivaris

J.U. VAN WIJNGAARDEN

1. Inleiding

Om te beginnen is het voor de lezer van belang om vast te stellen dat de schrijver van deze reactie op het terrein van de economisch-historische wetenschap geen scholing heeft ondergaan. Ondergetekende, Job van Wijngaarden, is werkzaam bij Hoogovens Staal als Hoofd van de afdelingen Centraal Archief en Postzaken en is, inmiddels al 25 jaar, volledig gevormd door de praktijk. Van betekenis daarbij is misschien dat deze vorming heeft plaatsgevonden binnen de poorten van een groot concern. Een omvangrijke onderneming, die voornamelijk voor de regio maar ook nationaal, door het unieke basisindustriële karakter, deze eeuw van grote economische betekenis is geweest. Door het relatief korte bestaan heeft het bedrijf echter nog niet zoveel echte historie geschreven. Bij mijn verhaal dient nog aangetekend te worden dat het de visie betreft van slechts één groep archivariissen binnen één bedrijf. Een visie die zijn oorsprong vindt binnen het concern Koninklijke Hoogovens, een specialistisch bedrijf met een zeer bevoorrechte archiefsituatie, omdat daaraan vanaf de oprichting in hoge mate aandacht is besteed.

2. Een reactie vanuit het bedrijfsleven

Het eerste wat je jezelf afvraagt wanneer je een dergelijke verzoek krijgt is de reden waarom deze vraag aan jou c.q. de onderneming wordt gesteld en welke waarde vervolgens aan die mening wordt gehecht. Van oorsprong bestaat er namelijk het principiële verschil in het beheer van bedrijfsarchieven en overheidsarchieven en het daarmee samenhangende beleid ten aanzien van schoning en selectie. De problematiek van macro-selectie van bedrijfsarchieven is, zo is mij uit de diverse publicaties over dit onderwerp duidelijk geworden, vooral een probleem voor de overheid. Met name voor de archivaris die belast is met de acquisitie van

de bedrijfsarchieven. Het bedrijfsleven, de bedrijfsleiding of in een aantal gevallen de bedrijfsarchivaris ervaart dit als zodanig niet als een probleem.

Dat zou het kunnen worden op het moment dat de overheid zijn invloed aanwendt ten aanzien van het, voornamelijk op economische gronden gebaseerde en aan de hand van de wet gehanteerde, bij bedrijven te voeren beleid in het kader van schoning en selectie. Wanneer de reden om naar de mening van Hoogovens te vragen is gelegen in dit laatste dan bent u aan het juiste adres. Al eerder hebben wij kenbaar gemaakt dat het bij de acquisitie van bedrijfsarchieven van groot belang is dat de bedrijven daarbij in een vroeg stadium worden betrokken.

3. Enkele algemene opmerkingen

Het was bij het lezen van dit stuk en andere stukken over dit onderwerp niet altijd eenvoudig om het begrip archivaris in de juiste context te plaatsen. Vaak moest ik mij eerst bewust maken van het feit dat met de archivaris een andere dan de bedrijfsarchivaris wordt bedoeld. Voor een goed begrip heb ook ik, ter onderscheiding in dit verhaal, met de archivaris steeds de overheidsarchivaris voor ogen gehad en de bedrijfsarchivaris de bedrijfsarchivaris gelaten.

Het mag duidelijk zijn dat met mij elke bedrijfsarchivaris zich kan vinden in de constatering dat overheidsarchieven alleen een te fragmentarisch en te eenzijdig beeld geven van historisch-maatschappelijke ontwikkelingen. Een uitspraak vastgelegd in de Nota Archiefbeleid uit 1985, van de toenmalige minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Nog meer spreekt mij de kwalificatie aan dat particuliere archieven, en in dit geval bedrijfsarchieven, waardevolle bronnen kunnen zijn voor de kennis van onze geschiedenis en cultuur.

Niet oneens kan ik het zijn met de aanbeveling dat het selectie- en acquisitiebeleid van het openbaar archiefwezen zich eveneens dient te richten op de verwerking van deze particuliere archieven.

4. Industrieel Erfgoed in relatie tot bedrijfsarchieven

Alvorens inhoudelijk op het model van macro-selectie voor bedrijfsarchieven in te gaan, wil ik kort mijn ervaring met het fenomeen industrieel erfgoed melden. Zoals gesteld en alom merkbaar wordt het belang en de waarde die bedrijfsarchieven bezitten steeds meer en nadrukkelijker onderkend. Het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE), en met name de adviserende rol die zij vervult naar de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, is daarvan het levende bewijs. Ook binnen Hoogovens zijn mensen opgestaan die het historisch industriële belang van het bedrijf onderkennen. Zij hebben zich verenigd in de Commissie Industrieel Erfgoed Hoogovens (CIEHOO). Deze commissie heeft zich ten doel gesteld om vooral

materialen en installatie(s)delen te behouden. Mede door toedoen van deze commissie is Hoogovens, in de persoon van Drs. W.L. Bendsorp, in de Raad van Advies van het Projectbureau Industriëel Erfgoed vertegenwoordigd.

Als Centraal Archief werden wij direct bij de activiteiten van CIEHOO betrokken. Met verwondering maakten wij maandelijks het enthousiasme en met name de verzameldrift mee van deze club. Zonder ook maar op enige wijze afbreuk te willen doen aan zowel het belang als de goede intenties van deze commissie, openbaarde zich een belangrijke paradox in de beleving van de activiteiten en doelstelling van de commissie en taakvervulling van het Centraal Archief.

Onze opdracht als afdeling Centraal Archief was en is al jaren dezelfde: 'Beheer het Archief met een minimum aan middelen en mensen en tegen zo laag mogelijke kosten. Houdt rekening met wat de overheid het bedrijf voorschrijft en houdt daarbij op financieel verantwoorde wijze rekening met de historie.' De inzichten, wensen en ideeën die bij de CIEHOO leefden weken daar dermate vanaf dat er al snel verschil van inzicht ontstond. De commissie deed een serieuze poging om naast het Centraal Archief van Hoogovens een Erfgoed Archief op te zetten.

Het liefst had men grote delen van het Centraal Archief willen overnemen of kopiëren. Praktisch alles wat in handen kwam werd bewaard en aan de collectie toegevoegd. Wij hebben destijds gesteld dat het archief van Hoogovens te allen tijde beschikbaar is voor de CIEHOO. Met name waar het gaat om installaties die representatief zijn geweest op het metallurgische vakgebied. Bij het daadwerkelijk conserveren van een installatie(deel) zijn alle relevante documenten beschikbaar. Maar niet omgekeerd. Niet van alle installaties die niet meer in productie of zelfs niet meer aanwezig zijn, naast het bestand van het Centraal Archief, alle archiefstukken daarover aan de commissie ter duplicering beschikbaar stellen.

Waarom dit verhaal? Om aan te geven dat de taken en belangen van bedrijfsarchivarissen, en daarmee samenhangend, het bestaansrecht van het bedrijfsarchief én sterk afwijken én verschillen van activiteiten uit oogpunt van de historische waarde en belangen. Soms kenmerkt de bedrijfsleiding historische activiteiten zelfs als werk van idealisten en in veel gevallen wordt het gedoogd maar praktisch nooit ondersteund in de vorm van beleid en investeringen. Het kan nooit de bedoeling zijn om structureel aandacht aan de historie van het bedrijf te besteden. Veelal wordt dit ad-hoc gehonoreerd naar aanleiding van belangrijke jubilea.

5. Het NEHA en bedrijfsarchieven

Vanaf 1980 ontwikkelde het NEHA het initiatief om naast de passieve registratie een begin te maken met actieve registratie. Daartoe werden in de jaren vanaf 1989 de 10.000 grootste ondernemingen met vragen over hun historisch bedrijfsarchief benaderd. Aan deze registratie liggen de volgende argumenten ten grondslag:

- Het bieden van een hulpmiddel bij de acquisitie door het openbaar archiefwezen.
- Het in handen geven van een apparaat voor onderzoekers, waarmee snel verblijfplaats, omvang, inhoud en toegankelijkheid van een bedrijfsarchief kan worden vastgesteld.
- Het verrichten van zendingsarbeid door het NEHA onder ondernemend Nederland om de aandacht te vestigen op het cultureel-historisch belang van hun bedrijfsarchieven.

In feite slechts argumenten waarbij de belangen liggen binnen het aandachtsgebied van NEHA en (bedrijfs)historici c.q. onderzoekers. Het resulteerde in een beter inzicht in de totaalomvang, de bedrijfstak, de gemiddelde omvang per onderneming, plaats en verantwoordelijkheid van het beheer etc. Terecht wordt gesteld dat de eerste verantwoordelijkheid voor het in goede en geordende staat bewaren van (historische) bedrijfsarchief berust bij de archiefvormende rechtspersoon. Gesteld wordt dat het in veel gevallen wenselijk is dat deze archieven worden ondergebracht bij openbare archiefbewaarplaats. In dit geval is er naar mijn mening sprake van wishfull thinking. De reden dat daar faciliteiten aanwezig zijn voor professionele ontsluiting, beheer en beschikbaarstelling is ook zeker in het algemeen geen reden voor bedrijven om tot overdracht over te gaan. Sterker nog, in een aantal gevallen zal het zelfs een belangrijk argument zijn om niet over te dragen.

Een veronderstelde financiële bijdrage van het bedrijfsleven is vanzelfsprekend uit het oogpunt van het NEHA te billijken, echter de harde zakelijkheid waarmee bedrijven tegenwoordig worden bestuurd doet het tegenovergestelde vermoeden en zal alleen maar drempelverhogend werken. Let wel, particuliere archieven zijn in principe niet openbaar, de archiefvormer heeft per definitie niet de behoefte noch de plicht om zijn, vaak financieel-economische, reilen en zeilen aan de buitenwereld te openbaren, anders dan in de jaarverslaglegging. Laat staan dat zij deze archieven zonder meer laten onderbrengen bij openbare archiefinstellingen en documentatiecentra.

Van evident belang hierbij is, dat het nut, het voordeel, de meerwaarde of hoe je het ook zou willen noemen, van deze selectie en overdracht van het beheer, voor de betreffende particuliere archiefvormers zichtbaar wordt. Voor het financieel bijdragen aan iets dat voor de bedrijfsvoering geen tastbaar resultaat oplevert en dat zonder inspanning kan worden nagelaten zal men binnen het bedrijfsleven nauwelijks de handen op elkaar krijgen. De archivaris bevindt zich niet in een positie om daarop nadrukkelijk invloed uit te oefenen. Hij zal slechts aan de bedrijven aanbevelingen kunnen doen. Consensus lijkt de meest kansrijke benadering.

Hier ligt ons belangrijkste punt van kritiek op de aanpak van deze problematiek. De archivaris en de bedrijfsarchivaris dienen samen te werken, in samenspraak plannen te maken, in samenspraak en op grond van deze inzichten en in een actuele bedrijfsfase, selectiebeleid te ontwikkelen. Wanneer decennia geleden een dergelijke

lijke aanpak was gevolgd hadden nu volop de vruchten kunnen worden geplukt en had deze, nu achteraf te volgen, selectiemethodiek voor een belangrijk deel onderzocht kunnen worden.

6. Het model van macro-selectie

Maar ook nu nog bij de realisatie van een model van macro-selectie voor bedrijfsarchieven en het betrekken van de bedrijfsarchivarissen daarbij, is het essentieel dat de bestaande en genoemde verschillen van archivarissen en bedrijfsarchivarissen niet alleen worden onderkend maar ook worden weggenomen. Terecht wordt gesteld dat slechts bij een gering aantal, overwegend grotere bedrijven, een bedrijfsarchivaris in dienst is. Van deze categorie functionarissen mag worden verwacht dat er in enige mate bloed met gevoel voor de historische waarde van het bedrijfsarchief door de aderen stroomt. In verreweg de meeste bedrijfsarchiefsituaties is het zo dat een algemene staffunctionaris of de directeur zelf het archiefbeleid in zijn portefeuille heeft. In die gevallen is er maar één motto: maximaal rendement tegen minimale kosten. Uit ervaring weten we waar dat, wat betreft archiefbeheer en behoud van historische informatie, toe kan leiden.

Het doel, dat het NEHA zich had gesteld, was de ontwikkeling van een systematische en algemeen toepasbare methode voor macro-selectie van negentiende en twintigste-eeuwse Nederlandse bedrijfsarchieven. Met dien verstande dat men uit de overvloed aan bedrijfsarchieven zodanige keuzen maakt dat uiteindelijk kan worden beschikt over de informatie ten aanzien van ontwikkelingen en gebeurtenissen in het bedrijfsleven en van het bedrijfsleven in relatie tot zijn omgeving. Daarbij werden voorwaarden gesteld ten aanzien van de algemene toepasbaarheid en de bestaande structuur van het archiefwezen.

Belangrijk vind ik de zinsnede dat er ook rekening dient te worden gehouden met taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden ten aanzien van het behoud en beheer van bedrijfsarchieven. Ook hier weer wordt het elementaire aspect aangesneden van de relatie tussen de twee overeenkomstige vakgebieden waarbij sprake is van principieel verschillende invulling en uitvoering van beleid.

Bij het onderkennen van het cultureel maatschappelijk-historische belang van de bedrijfsarchieven, maar het in de vakliteratuur ontbreken van instrumenten voor de archivaris/historicus om te komen tot systematische, verantwoorde en afgewogen keuzen, is dit model een belangrijke stap in de goede richting. Het aangegeven onderscheid in kwantitatieve en kwalitatieve selectie-criteria en de daaraan gekoppelde uitleg is voor een praktiserend bedrijfsarchivaris voor de hand liggend en lijkt bij de aanpak van de archivaris zeer goed bruikbaar. Vanzelfsprekend kijkt een bedrijfsarchivaris bij schoning en selectie nooit op deze wijze naar zijn bestanden. Ook, voorzover te overzien, dekken deze uitgangspunten de doelstelling van macro-selectie voldoende.

7. Het 8-stappenplan

In de acht omschreven stappen om tot verantwoorde macro-selectie van de Nederlandse bedrijfsarchieven te komen is een duidelijke hiërarchische opbouw of liever gezegd een duidelijk hiërarchische afdaling van algemeen naar bijzonder zichtbaar. Ook hier is de logica onmiskenbaar aanwezig. Wederom geldt dat er door de bedrijfsarchivaris nooit vanuit deze invalshoek naar deze problematiek wordt gekeken en ook hier blijkt weer de omissie. Dat wordt nog eens onderstreept door de zinnen volgend op de stappen waarin wordt vermeld dat de bedoeling van een dergelijk stappenplan is aan *iedere* archivaris, die in zijn of haar regio verantwoordelijk is voor de acquisitie van bedrijfsarchieven, een handzame methode te bieden.

Overigens heb ik als verantwoordelijk bedrijfsarchivaris nog nooit met de archivaris voor de regio waarbinnen Hoogovens is gesitueerd contact gehad over welke vorm van verwerving of beheer van de Hoogovensarchieven dan ook.

Dat kan zijn omdat men, de archivaris, weet dat de archieven van Hoogovens goed en verantwoord voor het nageslacht beheerd worden. Daarbij dient echter aangetekend te worden dat het bij het schonings- en selectiebeleid van het bedrijf vanaf de oprichting ontbreekt aan een bewaarvisie die op macro-selectieve leest is geschoeid. Onze interpretatie gaat nooit verder dan de bedrijfsgrenzen. Ik ben er van overtuigd dat wanneer er in de vijfentwintig jaar dat ik hier werkzaam ben contact en overleg met de archivaris over deze materie was geweest, er nu een ander selectiebeleid binnen Hoogovens zou worden gevoerd.

Wij achten het uiterst belangrijk, en daar ga ik weer, dat van deze overheidsvisie, door het NEHA verwoord in *Stap voor stap*, een naar het bedrijfsleven vertaalde explicatie wordt gemaakt ten behoeve van bedrijfsleidingen in casu de bedrijfsarchivarissen. Door de bedrijven in een vroeg stadium bij deze selectie te betrekken en mee te laten denken kunnen zowel de bereidwilligheid als de kans van slagen in belangrijke mate toenemen.

Op de acht stappen nog een korte reactie.

1. Ik zou ervoor willen pleiten dat er bij de bepaling van het aantal tijdstippen rekening wordt gehouden met kortstondige doch heftige industriële golven binnen specifieke bedrijfstakken. Ik weet niet waarop de in de toetsing gehanteerde jaartallen 1889, 1930 en 1963 gebaseerd zijn, maar met de huidige industriële vluchtigheid kan binnen een tijdspanne van steeds 30 jaar een belangrijke ontwikkeling aan het zicht worden onttrokken.

2 t/m 5. Betrek hierbij vanwege het mogelijk subjectief gevoelige karakter van deze bepalingen meerdere archivarissen, een club regionale deskundigen of het NEHA zelf.

6 t/m 8. Betrek hierbij, ter voorkoming van zowel onnodige werkzaamheden als mogelijk groeiend onbegrip de respectievelijke bedrijven of bedrijfsarchivarissen.

8. Samenvattend en concluderend

Samenvattend wil ik aangeven, en met mij de andere deskundigen op dit gebied binnen Hoogovens, het op prijs te stellen dat er gewerkt wordt aan een model voor macro-selectie binnen de bedrijfsarchieven. Wij zijn wel geneigd enige terughoudendheid te betrachten wat betreft de verwachtingen en de haalbaarheid. Het zou zo kunnen zijn dat een dergelijk model voor de archivaris een belangrijk werkbaar hulpmiddel wordt bij het selectie- en acquisitiebeleid. Maar de directe waarde en betekenis van zo'n model voor de bedrijfsarchivaris is niet concreet aangegeven, sterker nog, daar wordt ook in het model niet over gesproken. Een licht kritisch en misschien zelfs een wat pessimistisch geluid willen wij laten doorklinken wat betreft de factor tijd. Het globaal registreren van bedrijfsarchieven, waarbij veel werk is gedaan door de bedrijfsfunctionarissen, kent een andere tijdsfactor dan macro-selectie en verwerving. In die periode kan veel relevant materiaal door de bedrijven worden vernietigd. Daarbij speelt niet alleen de kwaliteit en kwetsbaarheid van de semi-recente papieren archieven een rol. Ook lijkt aandacht noodzakelijk voor het misschien wat buiten deze materie liggende aspect van het behoud van de meer recente historie door maatregelen op het gebied van de machineleesbare gegevens. Een problematiek die door het ministerie van Binnenlandse Zaken is vastgelegd in het BIOS-project, de zogenaamde digitale duurzaamheid. De tot nu toe teveel afwachtende houding van de archivarissen dient te worden omgezet in actief overleg met de bedrijfsarchivarissen om zowel de macro-selectie van oude archieven als het behoud van recent materiaal zoveel als mogelijk te verzekeren.

Daarom zou ik willen eindigen door nogmaals aandacht te vragen voor een zinvolle samenwerking tussen archivarissen en bedrijfsarchivarissen, waarbij ik een duurzame relatie tussen Vereniging van Archivarissen in Nederland (VAN) en de Nederlandse Vereniging van Bedrijfsarchivarissen (NVBA) voorsta. Steeds meer, en op velerlei gebieden, komen overheidsinstellingen en het bedrijfsleven tot elkaar. Flexibiliteit en slagvaardigheid zijn ook hier weer de steekwoorden. Resultaten worden beter wanneer mensen elkaar weten te vinden, met elkaar samenwerken en in harmonie volgens een toekomstvisie naar het bereiken van een doelstelling toe- werken.